

Горваська ротонда. Історико-архітектурний пам'ятник X – XII ст.

Задорожний В.Є.

І ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СТАЦІОНАРНОЇ ТОРГІВЛІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Об'єктивний розвиток товарно-грошових відносин у першій половині XIX ст. призводив до поступового витіснення періодичної форми торгівлі стаціонарною або постійною. Стаціонарна (постійна) торгівля – це вища форма торгівлі, що виникла переважно у містах. Вона функціонувала поряд із ярмарками, базарами і торгами. Ці форми торгівлі розвивались паралельно, не конкуруючи, а доповнюючи одна одну. Для ведення постійної торгівлі будували крамниці, магазини, лотки, склади, корчми, шинки, кав'ярні, кондитерські, заїзди тощо. Наявність того чи іншого числа торгових закладів у місті була зовнішнім показником ступеня його економічного розвитку, значення міста як торгового центру. Подібні явища спостерігалися тоді у розвитку стаціонарної торгівлі у містах країн Середньої і Центральної Європи, в Україні, Росії¹. Виникнення постійної торгівлі пов'язане із поглибленням суспільного поділу праці, дальшим розвитком товарного господарства, зростанням міст та їхнього населення.

Тогочасна статистика не залишила жодних компактних відомостей щодо кількості торговельних закладів у Карпатському регіоні у першій половині XIX ст. Однак побічні джерела засвідчують, що у містах Галичини, Буковини і Закарпаття налічувалось чимало купців, власників крамниць, магазинів, шинків, винних склепів тощо. Наприклад, за даними польського дослідника І. Шіннера, у 1820–1827 роках в Галичині у торгівлі було зайнято близько 16 тис. чол., зокрема у роздрібній торгівлі – 5349, основній торгівлі – 1441, крамарів і дрібних торгівців – 2015, шинкарів – 2487 чоловік. На Буковині 1804 р. налічувалося близько 600 торговельних закладів². Лише в Ужгороді в середині XIX ст. налічувалося близько 100 винних підвалів. За підрахунками Т. Легоцького і І. Шульги в Мукачеві тоді жило 122 купці³.

Найбільшим центром стаціонарної торгівлі в Карпатському регіоні було м. Львів. У 1812 р. тут функціонувало 8 оптових магазинів і 222 крамниці роздрібною торгівлі, велика кількість закладів по продажу вина, пива, меду, горілки, тютюну і "багато крамарів та дрібних торгівців"⁴. У 1848 р. в місті було 17 великих купців-оптовиків і 233 крамниці роздрібною торгівлі. У 1850–1851 рр. у львівській торгівлі

зайнято 2703, а тому числі 2100 купців торгували споживчими і продовольчими товарами. А в допоміжних торговельних закладах було зайнято 8 тис. чоловік. Тоді ж у місті налічувалося 8 крамниць по продажу тканини, 4 магазини модного одягу, 63 крамниці з бакалією та продовольчими товарами, 23 крамниці сировинних товарів, 17 магазинів по продажу книг і антикварних товарів, 39 складів залізного краму, тютюнові магазини тощо⁵. Серед купців були представники різних національностей, хоча більшість торгового люду становили купці єврейської національності (переважно у дрібній торгівлі, так званому крамарстві). Купці українці, поляки, німці переважно залучалися до оптової торгівлі (11 чол.), володіли фірмовими магазинами (74), торгували модним одягом (43), галантересю (5), залізним крамом (7), овочами і приправами (78)⁶. Ці дані спростовують твердження окремих істориків про те, що ніби вся торгівля на українських землях перебувала у руках єврейських купців, а євреї – нація експлуататорів. Такі твердження не витримують наукової критики. Факти свідчать, що число купців, торгівців і крамарів сягало 6,2 тис. чоловік, або 8% загальної кількості єврейського чоловічого населення Галичини, а найвищий процент вносили ремісники (35,6%) і жebraки (33,5)⁷. Таке соціальне розширення єврейського населення повністю стосується і жителів Львова та інших міст регіону.

У Львові вже функціонували спеціалізовані крамниці і торговельні заклади. Наприклад, у 40-х роках XIX ст. сільськогосподарські продукти і овочі продавались із магазинів "Весна" і "Чорний пес", а в дев'яти торговельних закладах продавали пиво різних сортів і марок міцністю від 4 до 20 градусів. Своїм пивом славились шинки Нікіша, Прохаски, Гірбера, "Під стрільцем" та ін.⁸ Відомими були у Львові крамниці залізного краму і господарських товарів, власниками яких були купці К. Зах і Д. Тапіцер, а Д. Калинек – крупний торгівець льном і свічками⁹. Відомий підприємець магнат Ф. Шубут володів крамницями по продажу воску, свічок, мила, мінеральної води¹⁰. Загальну кількість постійних торговельних точок у Львові тяжко встановити. Приблизно їх налічувалося понад 500. Існувала величезна кількість людей, що жили з перекупної торгівлі, спекуляції, пропінання або шинку.

Слід виділити розвиток стаціонарної книготоргівлі у Львові, Бродях, Станіславі, Тернополі та інших містах. Книжкові магазини були майже при всіх Львівських друкарнях протягом першої половини XIX ст.¹¹ Найвідомішим книготоргівцем був І. Міліковський, який мав великі книгарні у Львові, Станіславі і Тарнові. Річні торгові обороти його закладів сягали декількох тисяч золотих ринських. Крім книг він

торгував барометрами, термометрами, різноманітними супутніми товарами тощо¹². За даними 1848 р. у Галичині й на Буковині діяли книжкові магазини Вінара (Львів, Чернівці), Ф. Пільдера і К^о, Ф. Франка (Тернопіль), Єленя (Перемишль), закладу Оссолінських (Львів) та ін.¹³ Успішно торгували книгами бродівські купці Данило та Іван Гиртенштейни. За їхнім посередництвом у 40-х роках XIX ст. закуповувалося багато книг в Петербурзі, Москві, Києві, які потім продавали в західноукраїнських землях¹⁴.

Крім Львова стаціонарна торгівля розвивалась і в інших містах та містечках Східної Галичини. Так, 1797 р. у м. Бродях налічувалося 144 склади і 67 крамниць, які торгували широким асортиментом найрізноманітніших товарів – від предметів першої необхідності до предметів розкоші. Наприклад, 1826 р. великий магазин залізного краму Ф. Ляскевича пропонував покупцям широкий вибір товарів¹⁵. Протягом першої половини XIX ст. у Бродях діяли й численні купецькі склади і торгові домни, які, крім оптової і кредитної діяльності, розвивали мережу постійних магазинів, крамниць та інших торговельних закладів, де продавали товари місцевого і закордонного виробництва¹⁶. Джерела розповідають, що торговельні заклади забезпечували скромні потреби у промислових і побутово-господарських товарах жителів Роздела, Ходорова, Сколе, Коломні, Ягольниці, Чернівців та ін.

Власті видавали окремим купцям дозвіл на ведення постійної торгівлі. У 1835 р. галицький губернатор дозволив купцю Станіславу Шмідту торгувати у Белзі, а в 1848 р. Тернопільське окружне управління видало дозвіл на відкриття крамниці у місті Скалаті Маркові Бернштейну. У документі зазначалося, що "потреби жителів у товарах забезпечуються через крамарів, які торгують текстильними, галантерейними товарами і залізним крамом"¹⁷. Торгові заклади Скалата обслуговували жителів із 28 навколишніх сіл, що з'їжджалися до містечка на тижневі торги. У середньому тут збиралося близько 20 тис. чоловік. В одному із документів зафіксовано, що з дозволу місцевих властей у 1844 р. в м. Роздолі діяло 9 магазинів, 5 крамниць і 7 винниць, власниками яких були багаті купці Мічингович, Винсток, Вишинська, Щеконський та ін.¹⁸

Зароджувалась і розвивалась постійна торгівля на Закарпатті. В Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Виноградіві, Сигеті наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. було вже чимало купців – власників крамниць, магазинів, винних склепів і т.п. Наприклад, лише в Ужгороді у середині XIX ст. налічувалося близько 100 винних склепів, а Мукачево-Чинадійська домінія надавала тоді в оренду м'ясні лавки і 37 різних

магазинів. За іншими даними, в Ужгородському і Березькому комітатах наприкінці першої половини XIX ст. налічувалося понад 30 великих торговців, які володіли 10 складами, 40 крамницями і магазинами¹⁹.

Корчмарювання – одна із раних форм постійної торгівлі епохи феодалізму, яка набула потворного розвитку в період його кризи. "В умовах тяжкого соціального гніту і темряви трудящих мас великого поширення набула торгівля алкогольними напоями, в чому були зацікавлені і панівні класи, і царський уряд, і безпосередні продавці алкогольних напоїв"²⁰. Цю характеристику українського вченого І.О. Гуржія цілком можна віднести і до західноукраїнських земель, де у досліджуваній період монополічне право продажу горілки, пива і вина мали лише панівні класи.

У Галичині й на Буковині право пропінації настільки збагачувало шляхту, що вона, починаючи з 1768 р., захищала його як одне із своїх основних прав²¹. У 1829 р. в останній сейму до австрійського цесаря галицькі магнати лицемірно заявляли, що скорочення споживання горілки призведе до занепаду краю і викличе епідемію серед сільського населення²². Виробництво горілки і пива, торгівля ними залишалися найголовнішою сферою господарської діяльності шляхти, найважливішим джерелом її збагачення протягом досліджуваного періоду. Шляхетський гонор не дозволяв панству ставати за прилавок корчм, шинків, заїздів. Це сталося пізніше. А спочатку поміщики здавали ці заклади в оренду, перепродавали право пропінації орендарям і корчмарям, які жорстоко обдирали народ, висмоктували останні соки з селян-кріпаків. Характеризуючи жахливе становище галицького села кінця XVIII ст., М.П. Герасименко зазначає: "Десять тисяч корчмарів і орендарів обалутували диявольським павутинням два мільйони людських створін, які змушувались панам витратити решту своїх сил і грошей на горілку, підриваючи тим самим основи класного існування..."²³. Досить сказати, що наприкінці XVIII ст. у Галичині на 5467 сіл і міст налічувалося 5602 корчми, а в 1841 р. – 5097 корчм (19,6% загальної кількості шинків Австрійської імперії)²⁴. За даними статистики, на Буковині 1804 р. була 401 корчма, а 1830 р. лише у Чернівцях з передмістями – 52 корчми. На початку XIX ст. Ужгородська казенна домінія здавала в оренду 80 корчм; Мукачівсько-Чинадійська домінія протягом 1843–1848 рр. – 255 корчм, а 1849–1851 рр. – 250 корчм, одержавши від цього понад 29,6 тис. форинтів зиску²⁵.

Як бачимо з наведених даних корчмарювання на західноукраїнських землях набуло широких розмірів. По селах будувалися корчми, а у містах – шинки і трактири. Крім торгівлі горілкою і

пивом, корчми часом мали певне господарсько-побутове призначення²⁶. Їх будували переважно при великих шляхах, на перехресті доріг, на міських і сільських площах, де відбувалися ярмарки, торги і базари. Зиск від торгівлі спиртним становив основну частку прибутку поміщицьких маєтків. Великі барини перепадали й орендарям корчм, для яких алкоголь став засобом закабалення і розорення селян. Однак життя трудящих мас не було суцільним пияцтвом. Основна риса нашого народу – його працьовитість. Український солонин, ремісник, робітник працювали від зорі до зорі, не покладаючи рук, створювали матеріальні блага. Але плоди їхньої тяжкої праці привласнювали паразитичні панівні класи, іноземні загарбники.

Наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. на західноукраїнських землях широкого розмаху набула аукціонна торгівля. Тут, як і в інших країнах Середньої і Східної Європи, найбільшого поширення аукціонна торгівля досягла в період кризи феодалізму і дальшого розвитку капіталістичних відносин. Предметом продажу – купівлі на аукціонах Галичини, Буковини і Закарпаття були земельні володіння і маєтки, будинки, купецькі крамниці, промислові і продовольчі товари, велика рогата худоба, коні, хатне начиння тощо. Так, у Галичині за період 1815–1841 рр. переважно через аукціони продано близько 274 камеральні (державні, колишні королівські) маєтки на суму понад 5,2 млн. золотих ринських²⁷. Для реалізації цих та інших поміщицьких маєтків у Львові на початку XIX ст. створена державна "Комісія по продажу маєтків у Галичині"²⁸. За сиріпцям цієї комісії лише 1812 р. через аукціон продавалося п'ять великих маєтків. Наприклад, оцінкова аукціонна вартість маєтку с. Жучка сінгала досить значної на той час суми – майже 450 тис. золотих ринських. У 1837 р. був проданий з аукціону навіть курортний Грускавець²⁹.

На аукціонах продавали домініальні землі і селянське майно. У січні 1820 р. на аукціоні у Заліщиках продано земельних угідь і маєтностей на 14,1 тис. золотих ринських, а у червні того ж року – селянського майна на 148 золотих ринських³⁰.

Протягом 20-х років XIX ст. поживалися публічні торги худобою у м. Роздолі. Згідно з протокольними записами, на аукціонах Роздолу в серпні – грудні 1822 р. продано 71 голову худоби на суму 1700 золотих ринських, у жовтні-листопаді наступного року – 22 голови на 776 золотих ринських. Ще через рік пригнано із Струсівського ключа і продано на аукціоні 28 корів, 46 волів, 6 ялівків і одного бугая на суму понад 2 тис. золотих ринських³¹. Худобу продавали економні й управителі магнатських господарств, а купували – скототорговці, різники, корчмарі, селяни з навколишніх сіл.

На Закарпатті аукціони відбувались у Берегові, Мукачеві, Ужгороді. Наприклад, у Мукачеві протягом другої половини XVIII - першої половини XIX ст. щорічно на аукціонах продавалось право на відкуп і оренду прибутків міста. Найстаріший протокол аукціону сягає 1765 р., а останній, що зберігся, - 1844 р. Відкупні ставки на аукціонах за цей період зросли з 680 до 2204 гульдєнів (у 3,2 рази). На аукціонах Ужгорода часто продавались земельні ділянки, виноградники, предмети домашнього і господарського вжитку, особисті речі тощо³².

Організація, контроль і керівництво аукціонною торгівлею здійснювалися на місцях відповідними державними органами. Аукціони влаштовували у спеціально відведених будинках і приміщеннях, іноді на площах під час ярмарків і базарів. Частота і періодичність аукціонів не визначалися сталими термінами. Вони збирались у міру виникнення потреби в їхньому проведенні. Постійними учасниками аукціонів були великі землекласники, шляхта, чиновництво, багаті купці, заможні міщани. Розрахункові операції на аукціонах велися готівкою, з оплатою грошима на місці або в кредит. Кредитні угоди були домінуючою формою купівлі-продажу на аукціонах.

Наприкінці XVIII - першій половині XIX ст. аукціонна торгівля залишалася ще локально обмеженою, місцевою, що пояснювалося пануванням кріпосницьких виробничих відносин в економіці західноукраїнських земель. Роль аукціонів зросла в період бурхливого розвитку капіталістичного способу виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. - К., 1962. - С. 149-157; Миронов Б.Н. Внутренний рынок России во второй половине XVIII - первой половине XIX в. - Л., 1981. - С. 14-15, 187; Освободительное движение народов Австрийской империи. - М., 1980. - С. 50-75.
2. Schipper Ignacy. Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich, Warszawa, 1937. S. 337. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. S. 528.
3. Шульга І.Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII - першій половині XIX ст. - Львів, 1965. - С. 180-181; Lehoszky T. Bereg Varmegye monographia. Ungvar, 1881-1882. Kötet 1-3. S. 505.
4. Noszowski St. Ceny we Lwowie w latach 1701-1914. Lwow, 1934. S. 43.

3. Ibidem. S. 43-47.

6. Gazeta Lwowska. 1850. Nr. 72.

7. Герасименко М.П. Класи і соціальні групи в Галичині в кінці XVIII ст. // В кн.: З історії західноукраїнських земель. - К., 1957. - Вип. 1. - С. 105.

8. Tygodnik rolniczo-przemyslowy. 1840. Nr. 2. S. 20; 1843. Nr. 12. S. 36; Nr. 38. S. 304.

9. Dodatek do Gazety Lwowskiej. 1812. Nr. 27.

10. Центральний державний історичний архів України у Львові (ІІІА ЦДА у Львові), ф. 52, оп. 1, спр. 734, арк. 1-2; Dodatek do Gazety Lwowskiej. 1825. Nr. 74.

11. Bober A. Historia drukarni i stowarzyszen drukarskich we Lwowie. Lwow, 1926. S. 10-14.

12. Ibidem; Tygodnik rolniczo-przemyslowy. 1840. Nr. 52. S. 420.

13. Tyrowicz Marian. Galicja w latach 1772-1849. Wybor tekstow starodrukowych. Krakow-Wroclaw, 1956. S. 39; Kalendarz Lwowski historyczny i gospodarski na rok 1848; 1850.

14. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49. Львів, 1909. - С. 353.

15. Lutman Tadeusz. Studia nad dziejami handlu Brodow w latach 1773-1888. Lwow, 1937. S. 130.

16. Ibidem. S. 134-138. Dodatek do Gazety Lwowskiej. 1826. Nr. 48.

17. ЦДА у Львові, ф. 146, оп. 80, спр. 108, арк. 240; спр. 268, арк. 23.

18. Там же, ф. 181, оп. 1, спр. 2645, арк. 25-26; спр. 4219, арк. 3.

19. Шульга І.Г. Названа праця. - С. 180.

20. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. - С. 158.

21. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. К., 1959. - С. 91.

22. Czynnosci Sejmu w Krolewstwach Galicyi i Lademyrii. Lwow, 1829.

23. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині. - С. 91.

24. Saryusz-Zaleski W. Dzieje przemyslu w b. Galicji. 1804-1929. Krakow, 1930. S. 46.

25. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. S. 517; Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII - 1861 р. // Збірник документів. - К., 1982. - С. 85; Коломєць І.Г. Очерки по історії Закарпаття. - С. 107-108; Шульга І.Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті. - С. 183.